

6 *Intranzityvinių sakinių tipai: egzistenciniai, lokatyviniai ir posesyviniai sakiniai*

Axel Holvoet

6.1. Įvadinės pastabos

Ankstesniame skyriuje (2.3) buvo įvesta „intranzityvinio sakinio“ sąvoka. Intranzityviniai sakiniai remiasi intranzityviniais predikatais, kurie dažniausiai atveria tik vieną argumento poziciją, ir priskiria tik vieną struktūrinį linksnį – jį siejame su „intranzityviniu veiksniu“. Šis bruožas, kuriuo remiasi šių sakinių priešinimas tranzityviniams, yra struktūriškai svarbus, bet taip bendrai apibūdinta „intranzityvinių sakinių“ kategorija, žinoma, yra labai plati ir semantiškai nevienoda. Intranzityviniai veiksmažodžiai gali reikšti būseną (*Vaikai miega. Tėvas serga.*), būsenos pasikeitimą (*Vaikai pabudo. Drabužiai išdžiūvo.*), įvairius veiklos tipus (*Turistai vaikščioja po miestą. Vaikai sportuoja.*) ir pan. Šiame skyriuje aptarsime kelis intranzityvinių sakinių tipus, tarpusavy semantiškai bei sintaksiškai susijusius ir dažniausiai paremtus tuo pačiu daugiafunkciniu veiksmažodžiu *būti*. Visi semantiniu požiūriu priklauso būsenas reiškiančių predikatų tipui. Turime omenyje egzistencinius, lokatyvinius ir posesyvinius sakinius, į kurių tarpusavio sąsają vienas iš pirmųjų dėmesį atkreipė Lyonsas (1967): jo nuomone, egzistenciniai ir posesyviniai sakiniai tėra tam tikros lokatyvinių sakinių atmainos. Aptarsime šių sakinių semantinę struktūrą, nes tai būtina padaryti norint deramai aprašyti jų sintaksinę struktūrą. Tačiau pagrindiniai šiame straipsnyje keliami klausimai yra susiję su sintakse, konkrečiai – su gramatinių funkcijų apibūdinimu, kuris šiuose sakiniuose būna nelengvas.

6.2. Egzistenciniai ir lokatyviniai sakiniai

Egzistenciniais sakiniais teigiama apie tam tikro dalyko buvimą pasaulyje apskritai arba kokioje nors vietoje. Abiem atvejais egzis-

tencija iš esmės siejama su tam tikra vieta – tik ši vieta gali būti plačiai suvokiama kaip pasaulis ar visata, kalbantįjį supanti aplinka (neišskiriant ir vadinamosios mentalinės erdvės) arba ji gali būti ir tiksliau apibrėžiama. Tai matyti jau vien iš to, kad daugelyje kalbų egzistenciniai sakiniai visada apima vietosrieveksmį arba jo fonetiškai redukuotą variantą, plg. angl. *there is / there are*, pranc. *il y a*, pažodžiui ‘ten yra’, vok. *Dasein* ‘egzistencija’ (paraidžiui ‘buvimas ten’)¹. Kad egzistencija visada siejama su lokalizacija, deramai pabrėžia Lyons (1967: 390–391), apie šį principą priima vis nauji autoriai, pvz., Partee ir Borschev (spaudoje).

Daugeliu požiūrių egzistencinių sakinių veidrodinis atvaizdas yra lokatyviniai sakiniai. Vieta ir egzistuojančio daikto pavadinimai tarsi apsiukeičia vietomis:

- (1) *Stalčiuje yra sąsiuvinis.*
- (2) *Sąsiuvinis yra stalčiuje.*

(1) ir (2) sakinių priešprieša nepasireiškia skirtingu gramatinių funkcijų pasiskirstymu: abiem atvejais tas pats vardžodis (*sąsiuvinis*) eina veiksniu. Priešprieša susijusi su sakinio aktualiaja skaida, arba tiksliau – su jo nežymėtu modeliu (apie šią sąvoką žr. Holvoet 2003b: 88–90). Egzistenciniame sakinyje temą sudaro vieta, kurioje teigiama esant tam tikrą daiktą; remą sudaro teiginys apie šio daikto egzistenciją. Lokatyviniame sakinyje daikto egzistencija suponuojama, o reminį teiginį sudaro tik jo buvimas tam tikroje vietoje.

Norint apibūdinti egzistencinių ir lokatyvinių sakinių bendrus bruožus, galima pasakyti, kad ir vieni, ir kiti reiškia ‘tam tikro dalyko buvimą tam tikroje vietoje’. Iš šios reikšmės formuluotės būtų galima suprasti, kad nežymėtosios aktualiosios skaidos skirtumas yra vienintelis. Iš tikrųjų skirtumų yra daugiau. Visų pirma, jie susiję su veiksmažodžio *būti* reikšme. Egzistenciniame sa-

¹ Šie vietos reikšmėsrieveksmiai dažnai perima dalį veiksnio požymių, pvz., anglų kalbojerieveksmis *there* visais sintaksiniais požiūriais traktuojamas kaip veiksnys: jis kartojamas vadinamuosiuose *tag questions* (*There is no lion in the garden, is there?*), gali būti iškeltas į pagrindinio sakinio objekto poziciją (*I believe there to be a lion in the garden*) ir pan.

kinyje šio veiksmažodžio reikšmė yra būtent egzistencinė – jis teigia daikto (būtybės) egzistenciją. Tad egzistencinę reikšmę turintis veiksmažodis *būti* yra atskiras predikatas, kurį reikia skirti nuo jungties *būti* ir nuo kitų šio veiksmažodžio vartojimo būdų. Vietoje vienos leksemos *būti* iš esmės būtų galima skirti kelis homonimus.

Lokatyviniame sakinyje lokalizuojamojo daikto egzistencija suponuojama, ji nesudaro teiginio turinio. Todėl ir veiksmažodis *būti* čia negali turėti egzistencinės reikšmės. Apskritai sunku būtų nurodyti, kokią reikšmę tokiu atveju jis išvis turi.

Skirtingos veiksmažodžio *būti* reikšmės pasireiškia ir morfosintaksiniais skirtumais. Su egzistenciniu veiksmažodžiu *būti* vartojamas neapibrėžto kiekio (3) ir neiginio (4) kilmininkas:

- (3) *Dėžutėje yra saldainių.*
- (4) *Stalčiuje nėra sasiuvinio.*

Lokatyvinių sakinių veiksniams šis neapibrėžto kiekio ir neiginio kilmininko vartojimas nėra būdingas, plg. (5), (6):

- (5) *Saldainiai yra dėžutėje.*
- (6) *Sasiuvinis nėra stalčiuje.*

Ši neapibrėžto kiekio ir neiginio kilmininko koreliacija su egzistencine veiksmažodžio *būti* vartosena (ją rusų kalbos neigiamų konstrukcijų su *net, ne bylo* itt. atžvilgiu suformulavo Babby 1980; čia ši formuluotė taikoma ir neapibrėžto kiekio kilmininkui, kuris rusų kalboje su nepaneigtu veiksmažodžiu *byt'* nevartojamas) paaiškinama tuo, kad lokatyvinio sakinio veiksnys būna apibrėžtas ir nekvantifikuojamas, o egzistencinio – neapibrėžtas ir kvantifikuojamas. Pvz., (5) sakinyje tam tikras saldainių kiekis iš anksto yra išskiriamas ir traktuojamas kaip diskretinis objektas, todėl neapibrėžto kiekio reikšmė čia negali pasireikšti.

Čia suformuluotas principas turi išimčių, tačiau dauguma jų – tariamos išimtys. Aptarsime jas iš eilės. Kalboje būna atvejų, kai daiktą žymintis vardažodis turi kilmininko formą, bet iš pirmo žvilgsnio nėra remos pozicijoje:

(7) *Saldainių dėžutėje yra.*

Tačiau šis sakinytis iš esmės yra tik egzistencinio (3) sakinio variantas, turintis žymėtą aktualiąją skaidą. Skirtingai nei lokatyviniu (5) sakiniu, šiuo sakiniu reiškiamas egzistencinis teiginys. Šis sakinytis turi iškeltinę temą (plg. Holvoet 2003b: 92–95): jo pagrindas (t. y. pagrindinis variantas, turintis nežymėtą aktualiąją skaidą) yra egzistencinis (3) sakinytis, tik ‘saldainių’ sąvoka iškeliamą į teminę poziciją. Sakinio pradžioje pateikiama daiktų, apie kurių buvimą sakinyje bus iškeliamas egzistencinis teiginys, kategorija; jų buvimo vieta iš anksto tikslinama kaip ‘dėžutė’. Taigi egzistencinis teiginys sudaro sakinio remą, nors žodis *saldainių* ir iškeltas į pirmąją sakinio poziciją. Bet koku atveju sakinytis nėra lokatyvinis, o egzistencinis.

Dar kitokia yra (8) sakinio aktualioji skaida:

(8) *Saldainių yra dėžutėje.*

Šio sakinio reikšmę veikiausiai būtų galima perfrazuoti kaip ‘tokia vieta, kur yra saldainių (apie kurią galima pasakyti ‘ten yra saldainių’) – tai dėžutė’. Taigi tema būtų ‘vietos, kur yra saldainių’. Remoje kaip tokia vieta pateikiama dėžutė. Egzistencinis teiginys čia neįeina į sakinio remą – jis priklauso temai (ir todėl įgyja presupozicijos statusą), bet jis vis dėlto sakinyje išreikštas². Ir šį sakinį, skirtingai nei (2), (5), (6), laikysime ne lokatyviniu, o egzistenciniu. Taigi lokatyvinių sakinių skiriamąjį bruožą sudaro ne tai, kad vietą reiškiantis vardažodis juose atsiduria reminėje pozicijoje, o tai, kad šių sakinių veiksmažodis *būti* jokios egzistencijos nereiškia, arba, kitaip tariant, jis čia nėra egzistencinis.

Iš to, kas pasakyta, ryškėja skirtingas (5) ir (7), (8) sakinių žodžių tvarkos pobūdis. (5) sakinyje žodžių tvarka yra neutrali ir atitinka nežymėtą aktualiosios skaidos modelį: lokalizuojamas daiktas

² Čia pateikta interpretacija nėra vienintelė įmanoma. Galima taip pat teigti, kad (8) sakinio predikatu yra sinkretiškai reiškiamą ir egzistenciją, ir lokalizaciją. Jeigu taip yra, tai veiksmažodis *būti* šiame sakinyje yra tuo pačiu metu ir egzistencinis, ir lokatyvinis. Šis sakinio tipas tada būtų tarpinis tarp egzistencinių ir lokatyvinių.

šio tipo sakiniuose yra nežymėta tema. (7) ir (8) sakinyiai turi atvirkštinę, taigi žymėtą žodžių tvarką, mat vienu atveju (7) daikto, kurio egzistencija teigiama, pavadinimas iškeliamas į pirmąją sakinio poziciją, taip suteikiamas jam išskeltinės temos statusas, antru (8) – egzistencinis teiginys perkeliamas į teminę sakinio dalį.

Bet pasitaiko atvejų, kurie rimčiau prieštarauja čia suformuluotam principui, siejančiam kilmininką su egzistencine veiksmažodžio *būti* vartoseną. Jie plačiai aptariami literatūroje apie atitinkamą rusų kalbos konstrukciją (*Ivana net doma*); daug iš to, kas parašyta apie rusų kalbos konstrukciją, tinka ir lietuviškai, nes abiejų kalbų lokatyvinių ir egzistencinių sakinių pobūdis panašus. Toks atvejis būtų (9). Vardininko pavartojimas (10) sakinyje nelaikomas labai taisyklingu:

(9) *Paskambinau Jonui, bet jo nebuvo namie.*

(10) **Paskambinau Jonui, bet jis nebuvo namie.*

Tam tikrais atvejais vardininko vartojimas yra įmanomas, nors ir neįprastas, pvz., esant kontrastiniam kirčiui:

(11) *?Jonas nebuvo namie, o po darbo iškart nuvyko į teatrą.*

Tačiau kontrastinio kirčio atveju reikėtų veikiau tikėtis ne sakinio, o sakinio dalies neiginio:

(12) *Jonas buvo ne namie, o teatre.*

Sunku paaiškinti ribojimus, taikomus tokiems sakiniams kaip (10). (10) sakinyje turėtų būti taisyklingas, jeigu tartume, kad jis yra lokatyvinio sakinio *Jonas buvo namie* paneigtas variantas. Iš pirmo žvilgsnio neatrodo, kad (9) sakinio aktualioji skaida būtų žymėta, ir panašu, kad kilmininku žymimas vardažodis yra sakinio tema. Jeigu šie pastebėjimai yra teisingi, tai neiginio kilmininkas kartais gali būti vartojamas ir su neegzistenciniu veiksmažodžiu *būti*. Šią mintį remia dar vienas argumentas: (9) sakinyje kilmininko veiksnys (*Jono*) yra apibrėžtas referentiškai, taigi suponuojama jo egzistencija. Į šį faktą yra atkreipęs dėmesį Babby (1980: 124), kuris padarė išvadą, kad nepaisant kilmininko vartojimo,

šiai sąsaja su egzistenciniu *būti* vartojimu, tokie sakiniai kaip (9) nėra egzistenciniai, taigi yra anomalija. Bet šis dalykas dar nėra pagrindas atmesti egzistencinę veiksmažodžio *būti* interpretaciją, nes paneigiamas Jono buvimas tam tikroje konkrečioje vietoje³, ne apskritai jo egzistencija, t. y. jo buvimas pasaulyje (kaip teisingai pabrėžia Partee ir Borschev, spausdinama). Vis dėlto reikia pripažinti, kad toks sakinys kaip (9) yra gana nutolęs nuo tipinio egzistencinio sakinio, ypač veiksnio apibrėžtumo ir aktualiosios skaidos atžvilgiu. Kitaip sakant, aktualioji sakinio skaida čia nebūdinga egzistenciniam sakiniui, nors linksnio žymėjimas rodytų būtent egzistencinį sakinį, žinoma, jeigu kilmininkas teisingai siejamas su egzistencine veiksmažodžio *būti* vartosena.

Siekdami išaiškinti šį reiškinį Partee ir Borschev (spausdinama) atsieja kilmininko vartojimą nuo egzistencinio sakinio pobūdžio ir be aktualiosios skaidos dar įveda perspektyvos sąvoką: aprašomoji situacija suvokiama iš „daikto“ arba iš „vietos“ perspektyvos. Iš tikrųjų konstrukcija (9) yra tinkama tada, jeigu buvo patikrintas Jono buvimas arba nebuvimas konkrečioje vietoje konkrečiu metu (taigi vietos perspektyva), o vardininkas vartojamas, kai Jono lokalizacija svarstoma ne iš konkrečios vietos, o iš daikto perspektyvos. Ar tikrai šis perspektyvos skirtumas gali būti atsiejamas nuo temos pasirinkimo principų, kol kas neaišku⁴. Bet visai gali būti, kad linksnio vartojimui, be aktualiosios skaidos, reikšmės turi ir kiti faktoriai. Taip pat įmanoma, kad yra sakinių, kurie turi ir egzistencinių, ir lokatyvinių sakinių bruožų, o konkrečiau – jungia lokatyvinių sakinių aktualiosios skaidos modelį su tam tikrais egzistencinių sakinių požymiais (linksnio vartojimo požyriū, gal dar

³ Vadinasi, ir suponuojama ne Jono egzistencija apskritai, o jo egzistencija namie – tą rodo predikatas *paskambinau (į namus)*. Taigi iš esmės sprendžiamas Jono egzistencijos klausimas, tiksliai apibrėžtai lokalizuotos egzistencijos.

⁴ Kaip minėtame straipsnyje pastebi Partee ir Borschev, sakiniai *Jono nebuvo koncerte* ir *Jonas nebuvo koncerte* turi skirtingas presupozicijas: pirmasis suponuoja, kad koncertas įvyko, antras to nesuponuoja. Šis skirtumas turėtų patvirtinti „vietos perspektyvą“ pirmuoju atveju, bet egzistencinės presupozicijos šiaip būna susijusios su teminiu statusu. Dar reikia atkreipti dėmesį, kad žodis *koncertas* gali reikšti ne tik vietą, bet ir įvykį; sakinys *Jonas nebuvo koncerte* gali žymėti du dalykus: (i) koncertas neįvyko (ir Jonas grįžo namo), (ii) koncertas įvyko, tačiau Jonas buvo ne koncerte (nors ketino), bet pasuko, pvz., į kavinę.

ir kitokiais požūriais). Kitaip sakant, kai kurie sakinių tipai galėtų būti tarpiniai tarp egzistencinių ir lokatyvinių. Taip, atrodo, linksta į šiuos sakinius žiūrėti ir Partee ir Borschev.

Nepaisant atvejų, kai neiginio kilmininkas išeina už savo motyvuoto vartojimo sferos ribų, čia suformuluoti dėsniniai, aprėpiantys neapibrėžto kiekio bei neiginio kilmininko koreliaciją su egzistencine vartosena, bendrai tariant, galioja, ir šių kilmininkų vartojimas lieka naudingas (nors gal ne visais atvejais lemiamas) testas nustatant egzistencinį veiksmažodžio *būti* statusą.

6.3. Egzistencinių ir lokatyvinių sakinių sintaksinė interpretacija

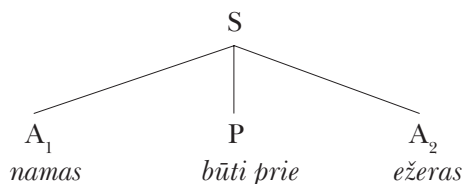
Sintaksiškai apibūdinant vardažodžių gramatines funkcijas nėra pagrindo skirtingai vertinti egzistenciniuose ir lokatyviniuose sakiniuose vartojamų vardininkų. Nepaisant nežymėtosios aktualiosios skaidos skirtumo, abiem atvejais šį vardininką reikia laikyti veiksmiu. Tai reiškia, kad tik lokatyviniuose sakiniuose vardininkas yra prototipinis veiksnys, kuris sutampa su nežymėtąja tema. Egzistencinių sakinių atveju veiksnys ir nežymėtoji tema nesutampa. Toks nesutapimas yra netipiškas, nes veiksnį iš principo galima funkciškai apibūdinti kaip nežymėtosios temos sugramatinimą (plg. Holvoet 2003b: 85–87). Antra vertus, čia veikia ir ekonomijos principas, kuris lemia, kad intranzityvinių sakinių vienintelis argumentas žymimas vienu apibendrintu linksniu (plg. 3.3). Intranzityvinių sakinių vienintelis argumentas dažniausiai ir yra tema, bet šis sutapimas turi išimčių, ir viena iš jų yra egzistenciniai sakiniai. Tačiau išimtis negriauna bendros taisyklės; čia galima tik pastebėti, kad kai kurios kalbos (veikiausiai būtent dėl šio veiksnio ir nežymėtosios temos nesutapimo) vietoj egzistencinio veiksmažodžio *būti* įsivedė alternatyvines konstrukcijas, kai neteminis argumentas – egzistencijos subjektas – iškeliamas iš veiksnio pozicijos. Tai pasiekama, pvz., veiksnio poziciją užpildant „netikru veiksmiu“ (angl. *dummy subject*), plg. angl. *there is*, o dažnai ir vartojant tranzityvinę egzistencinę konstrukciją, plg. pranc. *il y a*, vok. *es gibt*, serbų-kroatų *ima*.

Taip pat labai sudėtingas klausimas, kaip reikia gramatiniu požūriu suvokti egzistenciniuose ir lokatyviniuose sakiniuose vartojamus lokatyvus. Jeigu gramatines funkcijas apskritai, o ypač veiksnį,

nuosekliai apibrėžtume pagal tai, „apie ką sakinyje kalbama“, taigi pagal aktualiąją skaidą, tada (1), (2) sakiniams reikėtų priskirti skirtingus veiksnius. Tačiau veiksnys, nors funkciškai ir atspindi nežymėtosios temos sugramatinimą, apibrėžtinus pagal (dažniausiai nežymėtają temą koduojančius) formaliuosius požymius. Mat atsisakę šio formalaus apibrėžimo paverstume veiksnį grynai semantinė, ne sintaksine sąvoka. O lokatyvas, nepaisant ypač svarbaus jo vaidmens egzistencinėje konstrukcijoje (kaip jau buvo minėta, lokatyvinisrieveiksmis yra kai kurių kalbų egzistencinių konstrukcijų privaloma sudedamoji dalis), čia laikytinas tokia pat aplinkybe kaip ir dauguma kitų lokatyvų. Taip jį apibūdinti skatina ir tas faktas, kad dažnai egzistencijos vieta šiuose sakiniuose yra neapibrėžta arba apibendrinta. Teiginys apie tam tikro daikto, būtybės egzistenciją pasaulyje apskritai jau yra pilnas, užbaigtas sakiny. Nors dažnai, ir ne be pagrindo, yra iškeliamas teiginys, kad lokatyvinis argumentas egzistenciniam teiginiui yra būtinas (plg. aukščiau minėtus autorius), reikia pripažinti, kad egzistencijos srities eksplikitinė raiška yra fakultatyvus reiškinys, todėl ir egzistencijos sritį reiškiantį vardažodį galime apibūdinti kaip aplinkybę, t. y. kaip periferinę sakinio dalį.

Lokatyviniuose sakiniuose lokatyvo statusas yra kitoks. Vadinaujamųjų „predikacinių lokatyvų“ klausimas jau buvo aptartas anksčiau (3.4), todėl plačiau jo čia nenagrinėsime. Lokatyvas šiuo atveju išreiškia pagrindinę sakinio predikaciją, o tiksliau sakant – ją išreiškia ne pats vardažodis, o jo linksnis, vietininkas. Jeigu lokatyvas yra išreikštas prielinksniu, pvz., *prie ežero*, sakinį būtų galima skaidyti taip:

(13) *Namas yra prie ežero.*

Panašiai būtų galima suformuluoti ir kitus predikatus, pvz. ‘būti su’ (kitaip: ‘turėti’, ‘lydėti’ ir pan.), ‘būti be’ (kitaip: ‘neturėti’),

arba 'būti kur', 'būti kieno' (kitaip: 'priklausyti') ir pan. Sintaksinė skaida negali tokios semantinės struktūros ir skaidos tiesiogiai atspindėti: sintaksinė skaida turi skirti junginį *prie ežero*, o kadangi šis junginys apima predikaciją reiškiantį elementą (šiuo atveju prielinksni), jį laikome modifikatoriumi. Tai yra vadinamoji būtinoji aplinkybė. Ši sąvoka plačiau aptariama kitur (plg. 3.4). Čia svarbu pažymėti, kad norint vietą reiškiantį vardažodį tokiuose sakiniuose kaip (13) suvokti kaip argumentą, predikatą reikėtų (apibendrintai) formuluoti kaip 'būti kur'; nesunku pastebėti, kad toks predikatas yra egzistencinio veiksmažodžio *būti* veidrodinis atvaizdas⁵.

6.4. Posesyviniai sakiniai

Į posesyvinių ir lokatyvinių sakinių tipologinę giminystę jau buvo atkreiptas dėmesys, jų panašumas yra neabejotinas. Daikto turėjimas yra daikto buvimas tam tikro žmogaus asmeninėje sferoje; Lyons (1967: 392) sieja posesyvinės ir lokatyvinės reikšmės skirtumą su gyvumu: buvimas tam tikroje vietoje reikšmė pasireiškia su gyvumo požymio neturinčiais vardažodžiais (14); gyvumo požymį turinčių vardažodžių atveju ši reikšmė yra realizuojama kaip posesyvinė, plg. (15):

(14) *Tavo knyga yra ant stalo.*

(15) *Tavo knyga yra pas mane > Aš turiu tavo knygą.*

Bet posesyvumo formų yra įvairių: nuo laikino daikto buvimo kokio nors žmogaus asmeninėje sferoje (kaip (15) sakinyje) iki teisiškai įformintos nuosavybės. Su posesyvumu dar siejasi dalies ir visumos santykis, kuris gali būti suvokiamas ne tik erdviškai, bet ir posesyviškai, plg.:

⁵ Būtų galima teigti, kad šio predikato raiškos būdai yra tokie veiksmažodžiai kaip pranc. *se trouver*, vok. *sich befinden*, rus. *nachodit'sja*. Faktas, kad kitos kalbos turi 'buvimą kur' reiškiančią leksemą, nebūtinai reiškia, kad ir lietuvių kalboje reikia išskirti atskirą leksemą *būti*, turinčią leksinę reikšmę 'būti tam tikroje vietoje'. Tokių specializuotų leksemų kaip *se trouver* ir pan. atsiradimas atitinkamose kalbose truputį sumažina hominiminių veiksmažodžių 'būti' skaičių jose, bet šiaip ar taip šių homonimų skaičius lieka žymus: ar verta su kiekviena iš konstrukcijų *jis yra sode*, *dovana yra Jonui*, *spinta yra iš medžio*, *kepurė yra Petro* ir pan. sieti atskirą leksemą 'būti'?

(16) *Mokykloje yra sporto salė.*

(17) *Mokykla turi sporto salę.*

Jau minėtas lokatyvinių ir posesyvinių sakinių paralelizmas remiasi, visų pirma, pačių aprašomų situacijų panašumu. Suvokiamas iš turėtojo perspektyvos, posesyvinis santykis yra egzistencinės predikacijos potipis. Egzistencija, kaip jau minėta, siejama su vieta, posesyvinio santykio atveju ši vieta – egzistencijos sritis – siejama su asmeniu (posesoriumi). Todėl ir egzistencinių ir posesyvinių sakinių koreliacija turi savo atitikmenį dviejų posesyvinių sakinių tipuose, kaip (remdamasi plačia tipologine medžiaga) parodė Clark (1978) (apie tai toliau). Bet tai nereiškia, kad posesyvumo raiškos priemonės turi būti perimtos iš lokacijos raiškos priemonių arsenalo. Galima nurodyti daug posesyvinių konstrukcijų šaltinių, naudingą (ir turbūt dar neišsamų) sąrašą pateikia Heine (1997: 47–67). Jame rasime ‘tvėrimo’, arba ‘laikymo’, metaforą (ją atspindi tranzityvinės posesyvinės konstrukcijos, pvz., liet. *turėti*, s. b. slav. *imati* ir pan.; *jis laiko knygą* = *jis turi knygą*), ‘lydėjimo’ metaforą (*jis yra su pinigais* = *jis turi pinigų*; plg. dar rus. *on pri den'gach*) ir pan.

Literatūroje apie posesyvumą skiriami du konstrukcijų tipai: predikatinės ir atributinės posesyvinės konstrukcijos (plg. Heine 25–29). Atributinė posesyvumo raiška yra daiktavardinio junginio lygmens reiškinys (pvz., *tėvo namas*), predikatinė posesyvumo raiška – sakinio lygmens (pvz., *Tėvas turi namą*). Tarp predikatyvinių posesyvinių konstrukcijų skiriamos ‘turėjimo’ konstrukcijos (*have'-constructions*) ir ‘priklausymo’ konstrukcijos (*belong'-constructions*), plg. Heine (1997: 29–33). Būtent šios turėjimo ir priklausymo konstrukcijos, sudarančios sakinio pagrindą, mus čia ir domina. Jų priešprieša primena anksčiau apibūdintą egzistencinių ir lokatyvinių sakinių priešpriešą.

Predikatinė turėjimo konstrukcija yra egzistencinės konstrukcijos atmaina. Daikto turėjimas yra daikto egzistavimas kieno nors asmeninėje sferoje. Daugelyje kalbų pagrindinė arba vienintelė predikatinė posesyvinė konstrukcija remiasi tuo pačiu egzistenciniu

veiksmazodžiu *būti*⁶. Iš artimesnių kalbų konstrukciją su *būti* ir nardininku išlaikė latvių kalba:

- (18) *Vīnam ir jauka māja.*
‘Jis turi gražų namą.’

Šioje konstrukcijoje, panašiai kaip egzistencinėje konstrukcijoje su *būti*, vartojamas vardininko veiksnys. Ir čia pastebimas tam tikras veiksnio statuso ir nežymėtosios temos statuso neatitikimas. Iš tikrųjų temą sudaro posesorius (turėtojas), o reminę sakinio dalį sudaro teiginys apie posesyvinį santykį bei turimo daikto įvardijimas.

Daugelyje kalbų šalia arba vietoje egzistencinio veiksmazodžio *būti* vartojamas ir kitas (tranzityvinis) veiksmazodis *turėti*:

- (19) *Jis turi gražų namą.*

Šis procesas, kai *turėti* tipo veiksmazodžiai išstumia posesyviškai vartojamą veiksmazodį *būti* turi gana aiškia funkcinę motyvaciją. Mat predikatinės posesyvinės konstrukcijos su veiksmazodžiu *būti* rodo, kaip ką tik buvo minėta, tam tikrą veiksnio statuso ir nežymėtosios temos statuso neatitikimą, kuris apskritai būdingas egzistencinėms konstrukcijoms. Šis konfliktas išsprendžiamas įvedant veiksmazodį, kuris perkelia posesorių į veiksnio, taigi į nežymėtosios temos, poziciją, o *possessum* – į reminę sakinio dalį.

Tačiau net jeigu kalboje ir vartojamas atskiras posesyvinis veiksmazodis *habere*, riba tarp egzistencinių ir posesyvinių sakinių niekada nebūna labai griežta. Viena vertus, daugelis kalbų neturi veiksmazodžio *turėti* atitiktens, o antra vertus, daugelis kalbų veiksmazodį *turėti* vartoja egzistencinėse konstrukcijose:

- (20) pranc. *Il y a des gens comme ça.*

⁶ Šį dėsningumą suformulavo Watkinsas (1967: .2192), kuris cituoja senosios airių kalbos pavyzdį: šioje kalboje, kuri egzistencine reikšme vartoja prokalbės kamieną **steh₂-* (liet. *sto-ti*), o jungties funkcija ide. **h₂es-* (liet. *es-u*), posesyvinė konstrukcija remiasi būtent pastaruoju kamieniu: *táith-i* ‘est ei’, ‘jis turi’ (bet *is aí* ‘est eius’, ‘yra jo, priklauso jam’). Bendriau apie egzistenciniuose, lokatyviniuose ir posesyviniuose sakiniuose vartojamus veiksmazodžius plg. Clark (1978: 101–109).

- (21) s.-kr. *Ima takovih ljudi.*
 ‘Yra tokių žmonių.’

Ir šio reiškinio funkcinę motyvaciją nesunku suvokti. Kaip jau pastebėta, veiksnio ir nežymėtosios temos nesutapimas būdingas ne tik posesyvinėms konstrukcijoms, bet ir egzistencinėms konstrukcijoms apskritai. Todėl veiksmažodžio *turėti* įvedimas į egzistencines konstrukcijas turi panašią, tik šiuo atveju neigiamai formuluojamą motyvaciją – iškelti daikto, kurio egzistencija teigiama, pavadinimą iš veiksnio ir nežymėtosios temos pozicijos.

Lietuvių kalboje konstrukcija su veiksmažodžiu *turėti* turbūt nėra seniausia⁷, o be to, ji nėra vienintelė: ir dabartinėje kalboje dar vartojama konstrukcija su veiksmažodžiu *būti* ir naudininku, kuri laikytina reliketine⁸:

- (22) *Jam buvo tik septyneri metai.*
 (23) *Vaikui sloga.*

Tai, kad šioje posesyvinėje konstrukcijoje vartojamas veiksmažodis *būti* yra egzistencinis veiksmažodis, matyti iš neiginio kilmininko vartojimo joje:

⁷ Indoeuropeistikoje nuo Antoine'o Meillet laikų yra labiau paplitusi nuomonė, kad ide. prokalbė turėjo tik *mihi est* tipo posesyvinės konstrukcijas, o tik vėliau kai kuriose kalbų šeimose ar atskirose kalbose buvo pasidaryti *habere* tipo veiksmažodžiai. Toks požiūris nėra visuotinai pripažintas, plg. Heine (1997: 138–142). Dėl to, kad baltų prokalbė turėjo tik konstrukciją *man yra*, kuri išliko latvių kalboje, bet buvo pakeista lietuvių kalboje, argumentų pateikia Vykypėl (1995) ir Holvoet (2003d).

⁸ Reikia manyti, kad ši konstrukcija atsirado kaip posesyvinė, bet dėl tam tikrų specifinių semantinių požymių nepasidavė pakeitimui tuo metu, kai senesnė posesyvinė konstrukcija su ‘esse’ buvo išstumiamą naujesniosios su ‘habere’. Ir rusų kalboje konstrukcija *emu bylo sem’ let* taip pat nebuvo pakeista produktyvia konstrukcija su *u nego*. Priešingai, senosios lenkų kalbos konstrukcija *było mu siedm lat* buvo pakeista konstrukcija su *mieć – miał siedem lat*. Panašų perėjimą nuo senesnės konstrukcijos su ‘būti’ ir naudininku rodo tokie rusų kalbos sakiniai kaip *mne zdes’ nečego delat’* (senesnė konstrukcija), *u menja zdes’ nečego delat’* (naujesnė konstrukcija). Reikia pabrėžti, kad ne kiekviena konstrukcija su veiksmažodžiu *būti* ir naudininku priklauso čia aptariamam reliktiniam egzistenciniam tipui: daugeliu atvejų su egzistenciniu veiksmažodžiu *būti* vartojama beneficento aplinkybė (apie šią sąvoką plg. 3.6), pvz., *Tau čia yra laiškas, Man čia nėra ko veikti*. Ši pastaroji konstrukcija žymi, kam skirtas tas daiktas, kurio egzistencija konstatuojama.

(24) *Jam dar nebuvo septynerių metų.*

(25) *Vaikui nebėra slogos.*

Žinoma, toks pat neiginio kilmininkas vartojamas su veiksmažodžiu *turėti*, bet tiesioginio papildinio atveju jis privalomas. Su veiksmažodžio *būti* veiksmiu jis nevertojamas automatiškai, todėl jis gali padėti atskirti egzistencinį veiksmažodį *būti* nuo kitų šio veiksmažodžio vartojimo atvejų. Šiuo testu bus naudojama toliau.

Predikatinės posesyvinės konstrukcijos priešingybė, turinti apverstą aktualiąją skaidą, yra priklausymą reiškianti konstrukcija su veiksmažodžiu *būti* ir kilmininku, plg.:

(26) *Ona turi skarelę.*

(27) *Ši skarelė yra Onos.*

Šioje konstrukcijoje *possessum* yra tema, o remą sudaro posesorius. Šiuo požiūriu ši konstrukcija yra predikatinės posesyvinės konstrukcijos su veiksmažodžiu *turėti* veidrodinis atvaizdas. Pastarojoje konstrukcijoje nežymėtąją temą sudaro turėtojas. Kaip matyti, ši priešprieša yra visiškai analogiška egzistencinių ir lokatyvinių sakinių priešpriešai. Į šį paralelizmą pirmoji atkreipė dėmesį Eve Clark (1978: 87). Jį galima pavaizduoti lentelėje:

1 lentelė: Egzistencinė, lokatyvinė ir posesyvinė (turėjimo ir priklausymo) konstrukcija

	Egzistenciniai	Lokatyviniai
Fizinėje erdvėje	<i>ant stalo yra knyga</i>	<i>knyga yra ant stalo</i>
Asmeninėje erdvėje	<i>Tomas turi knygą</i>	<i>knyga yra Tomo</i>

6.5. Posesyvinių sakinių sintaksinė interpretacija

Čia aptarsime veiksmažodžiu *būti* paremtą predikatinę posesyvinę konstrukciją – tiek priklausymo konstrukciją (27), tiek turėjimo konstrukciją (24), (25). Konstrukcijos su veiksmažodžiu *turėti* sintaksinė struktūra yra neprobleminė.

Pagal kiek anksčiau apibūdintą predikatinės ir atributinės posesyvumo raiškos skirtumą priklausymo konstrukcija užima tarpinį

nę poziciją. Posesyvinis santykis čia, kaip ir kitose predikatinėse posesyvinėse konstrukcijose, sudaro predikatinį sakinio turinį (todėl Heine 1997: 67 šį tipą ir mini tarp predikacinių posesyviųjų konstrukcijų), bet pagal raiškos būdą ši konstrukcija yra giminiška atributinei posesyvinei konstrukcijai. Joje vartojamas tas pats posesyvinis kilmininkas arba ir posesyvinis įvardis, kuris vartojamas ir atributiškai, plg.:

(28) *Čia mano rašiklis.*

(29) *Šis rašiklis yra mano.*

Kaip reiktų sintaksiškai apibūdinti tokius sakinius kaip (29)? Reikšmės požiūriu jie atitinka sakinius su veiksmažodžiu *priklausyti*:

(30) *Šis rašiklis priklauso man.*

Kalbamų sakinių sintaksinė interpretacija turi būti kitokia. Veiksmažodis *priklausyti* atveria dvi argumento pozicijas, taigi sintaksiškai valdo naudininku žymimą vardažodį. Veiksmažodis *būti* neturi nei konkrečios veiksmažodžio *priklausyti* reikšmės, nei konkrečių sintaksinių reikalavimų. Šis atvejis panašus į predikacinių lokatyvų ir kitų būtinųjų aplinkybių (3.4): predikatinį santykį čia išreiškia ne veiksmažodis, o vardažodžio linksnio forma. Posesyviniai kilmininkai neužima tokių pozicijų, kurios tradiciškai siejamos su aplinkybėmis: jie paprastai modifikuoja daiktavardžius, taigi pagal tradicinę terminiją yra pažyminiai⁹. Todėl terminas „būtinoji aplinkybė“ čia nelabai tinka, ir būtų galima kalbėti nebent apie „būtinąjį modifikatorių“.

Posesyviųjų (22), (23) sakinių struktūra yra skirtinga. Posesyvinis santykis implikuoja du argumentus – posesorių ir *possesum*, todėl čia tik dvi naudininko interpretacijos galėtų tikti – valdinio arba būtinąjo modifikatoriaus. Naudininko čia negalima suvokti kaip būtinąjo modifikatoriaus, nes šių sakinių pagrindi-

⁹ Literatūroje yra skirtingų nuomonių, kuri posesyvinio kilmininko funkcija yra senesnė. Watkinsas (1967: 2196) yra pareiškęs nuomonę, jog adnominalinis kilmininkas (*Marci liber*) kilo iš predikatinės posesyvinės konstrukcijos *Liber est Marci*, bet Heine (1997: 29) mano, kad įrodymų tokiai bendrai raidos tendencijai rasti negalima.

nė predikacija yra egzistencinė, o ji tikrai nėra išreikšta naudininko forma (kaip lokatyvinė predikacija yra išreikšta predikatiniam lokatyve). Kadangi ši interpretacija netinka, peršasi išvada, kad egzistencinės konstrukcijos naudininkas yra valdomas. Tai reiškia, kad ne tik jungčiai *būti* priskiriame gebėjimą valdyti vardažodžius, bet ir egzistenciniam veiksmažodžiui *būti*. Toks aiškinimas įveda tam tikrą asimetriją tarp egzistencinės ir posesyvinės konstrukcijų su veiksmažodžiu *būti*, nes pirmosios lokatyvinė pozicija, atitinkanti posesyvinės konstrukcijos posesorių, buvo interpretuota kaip aplinkybė. Tačiau ši asimetrija yra neišvengiama. Egzistencinė predikacija visada suponuoja vietą – egzistencijos sritį, bet ši vieta gali būti suvokiama apibendrintai, kaip pasaulis arba visa žmogaus aplinka, todėl vietos raiška egzistencinėse konstrukcijose būna fakultatyvi. Posesyviniai predikatai, priešingai, visada atveria dvi argumento pozicijas ir nė viena negali būti praleidžiama.

6.6. Neaiškios sintaksinės struktūros posesyvinė konstrukcija

Atskirai čia reikia aptarti ypatingą posesyvinių sakinių, kurių sintaksinė struktūra yra neaiški, tipą. Turime omenyje tokius sakinius kaip:

(31) *Onutės žalios akys.*

(32) *Petro sunkus charakteris.*

Palyginus su ligi šiol aptartomis posesyvinėmis konstrukcijomis šis tipas rodo tam tikrų ribojimų: su *possesum* reiškiančiu daiktavardžiu turi būti vartojamas modifikatorius, dažniausiai būdvardis. (31), (32) sakiniuose būdvardžių praleisti negalima, nes greičiausiai jokiomis aplinkybėmis žodžių sekų *Onutės akys*, *Petro charakteris* negalėtume laikyti sakiniais. Kitaip tariant, būdvardis čia būtinas todėl, kad jis išreiškia pagrindinį sakinio predikatą. Iš tiesų būdvardį (31), (32) sakiniuose galima būtų suvokti kaip predikatyvą. Tokiu atveju reikėtų manyti, kad būdvardis nesudaro junginio su gretimai esančiu daiktavardžiu: tokį (netęstinį) junginį su daiktavardžiu veikia sudarytų posesyvinis kilmininkas. Šis junginys užimtų veiksnio poziciją. Kitaip sakant, (31), (32) sakinių konstitu-

entų struktūra būtų:

[*Onutės akys*] *žalios*

[*Petro charakteris*] *sunkus*

Tokios konstituentų struktūros sakiniai yra įmanomi ir įprasti:

(33) *Onutės akys (yra) žalios.*

(34) *Petro charakteris (yra) sunkus.*

Jeigu (31), (32) sakiniai būtų pastarųjų variantai, reikėtų manyti, kad jų žodžių tvarka yra žymėta. Iš tikrųjų jų žodžių tvarka atrodo visai neutrali ir nežymėta: ji nėra susijusi su žymėta intonacija arba kontrastiniu kirčiu. Atrodo, kad tai tiesiog kitokia konstrukcija, kiek skirtinga nei (33), (34) reikšme; prie šio skirtumo dar grįšime.

Čia pateikta sintaksinė skaida, kai [*Onutės akys*], [*Petro charakteris*] sudaro netęstinius junginius, nėra vienintelė įmanoma. Mat galima ir tokia skaida:

Onutės [*žalios akys*]

Petro [*sunkus charakteris*]

Suskiausti junginiai tokiu atveju užimtų veiksnio poziciją, kilmininkas – būtinąjo modifikatoriaus. Tokios skaidos galimybę rodo, visų pirma, žodžių tvarka: suskiausti žodžiai eina gretimai, o kai veiksmažodis *būti* yra išreikštas, jie kartu būna veiksmažodžio atskirti nuo likusios sakinio dalies:

(35) *Onutės buvo žalios akys.*

(36) *Jono buvo sunkus charakteris.*

Antra, panašus sakinio modelis, tik su atvirkštine žodžių tvarka, yra gerai paliudytas. Anksčiau buvo aptartas priklausymą reiškiantis modelis:

(37) *Ši skarelė yra Onutės.*

Natūralu, kad šis modelis skiriasi priešinga aktualiąja skaida: posesorius jame visada užima reminę poziciją. Čia aptariamo sakinio tipo posesoriaus pozicija aktualiojoje skaidoje, priešingai – visada

yra teminė. Tokio sakinio tipo paskirtis – apibūdinti asmenį pagal tam tikrą būdingą atributą. Posesyvinis santykis čia ne tiek teigiamas, kiek natūraliai suponuojamas – akivaizdu, kad (31) sakinyje minėta Ona turi akis, teiginys susijęs tik su klausimu, kokios tos akys. Todėl sunkiai būtų galima išivaizduoti tokį sakinį¹⁰ kaip:

(38) **Žalios akys yra Onutės.*

Dėl visiškai skirtingos reikšmės ir nuosekliai skirtingos žodžių tvarkos būtume linę šiuos du sakinių tipus atskirti. Bet įdomu tai, kad panašus reiškinys pastebimas ir anglų kalboje. Priklausymą reiškiantys sakiniai anglų kalboje turi veiksmažodį *be* ir vadinamąjį kilmininką su galūne *-s* arba vieną iš savarankiškai (ne daiktavardžio determinanto pozicijoje) vartojamų savybinių įvardžių *mine, yours, his, hers, ours, theirs*:

(39) *The scarf is Ann's.*

‘Skarelė yra Onos.’

(40) *The job is yours.*

‘(Darbo) vieta yra tavo.’

Panašiai kaip lietuvių kalbos (37) tipo sakiniai, jie vartojami tada, kai posesorius yra reminėje pozicijoje. Tačiau yra ir konstrukcija, kurioje šis kilmininkas arba posesyvinis įvardis vartojamas teminėje pozicijoje, o su daiktavardžiu turi būti vartojamas būdvardis arba panašus modifikatorius:

(41) *Yours is a difficult job.*

‘Tavo sunkus darbas.’

Nesunku įsitikinti, kad ši konstrukcija struktūros požiūriu tiksliai atitinka lietuvišką konstrukciją (31), (32) sakiniuose. Tai nereiškia, žinoma, kad jų vartojimo sferos turi tiksliai sutapti. Skirtingai nei lietuviškuose sakiniuose, konstituentų struktūra šiuo atveju yra visiškai aiški: *a difficult job* sudaro daiktavardinį junginį, kadan-

¹⁰ Nebent kitokia prasme – kai svarstoma, kurį iš giminaičių primena vaiko akys. Nuo tokios interpretacijos čia atsiribosime.

gi anglų kalbos žodžių tvarka yra griežtai nustatyta, kitokia skaida būtų neįmanoma.

Pateikdami šią anglišką paralelę visai nenorime teigti, jog lietuviškuose (31), (32) sakiniuose vartojamą konstrukciją reikia skaidyti panašiai kaip anglišką. Ši paralelė rodo, kad ir lietuviškus sakinius galima taip skaidyti.

Dėl aptariamų konstrukcijų sintaksinės interpretacijos svarbu dar pažymėti, kad joje vartojamas veiksmažodis *būti* nėra egzistencinis. Tai matyti iš to, kad pridėjus neiginį nevartojamas neiginio kilmininkas, plg.:

(42) *Jos nebuvo žalios akys.*

(43) **Jos nebuvo žalių akių.*

Palyginkime čia kelis pavyzdžius, kai veiksmažodis *būti* vartojamas su neiginiu posesyvinėje konstrukcijoje:

(44) *Jai dar nebuvo aštuonerių metų.*

(45) *Jai nebuvo jokios ligos.*

Tai yra įdomus pastebėjimas, nes jeigu tarsime, kad (31), (32) aktualiosios skaidos požiūriu yra modelio (37) veidrodinis atvaizdas – „turėtojas“ turi teminį statusą – tada ji aktualiosios skaidos požiūriu¹¹ turėtų atitikti predikatinę posesyvinę konstrukciją su veiksmažodžiu *turėti*. Tokiu atveju veiksmažodį *būti* šioje konstrukcijoje reikėtų laikyti egzistenciniu ir tikėtis panašaus neiginio poveikio, kaip (44), (45) sakiniuose. Tačiau taip nėra. Ir tai yra kitokios sintaksinės interpretacijos argumentas – kai ši konstrukcija laikoma jungties konstrukcija su predikatyvu *žalios*.

Kaip matyti, kiekvienam iš čia pateiktų galimų skaidos modelių galima rasti argumentų. Tuo nereikėtų stebėtis, nes čia aptariamai konstrukcijai būdinga ypatinga reikšmė, kuri skiriasi ir nuo jungties konstrukcijos (*Jos akys yra žalios*), ir nuo tipinės posesyvinės konstrukcijos (*Ji turi akis*) reikšmių. Ją galima apibūdinti taip:

¹¹ Bet nebūtinai visais kitais požiūriais; toliau bus atkreiptas dėmesys į atskiriamą ir neatskiriamą posesyvumą skirtumą.

ji apibūdina asmenį pagal tam tikrą jo atributą – kūno dalį, charakterį ir pan., kuriam priskiriama tam tikra savybė. Taigi, nors aprašomas tik vienas asmens atributas, sakinio tikslas vis dėlto yra pasakyti ką nors apie patį asmenį, nors tik iš dalies jį apibūdinant. Kitaip tariant, sakinio predikacijos fokusas per apibūdinamą asmens atributą čia yra nukreiptas į integralų asmenį. Šiai reikšmei išreikšti nėra visai tinkamos nei būdingiausia lietuvių kalbos posesyvinė konstrukcija su veiksmažodžiu *turėti*, nei jungties konstrukcija su būdvardiniu predikatyvu.

Posesyvinė konstrukcija su veiksmažodžiu *turėti*, kaip čia aptariamoms konstrukcijoms atitinkmuo, iš principo būtų įmanoma, bet skamba gana nenatūraliai ir neidiomatiškai, plg.:

(46) ? *Ona turi žalias akis.*

Ši nenatūralumą lengva paaiškinti: konstrukcijoje su veiksmažodžiu *turėti* posesyvinis santykis yra pagrindinis sakinyje išreikštas teiginys, o (31), (32) tipo sakiniuose šis posesyvinis santykis nėra teigiamas, o suponuojamas. Akis turi kiekvienas, ir šio tipo sakiniuose teigiama tik tai, kad kažkieno akys yra tokios ir tokios. Tokiam sakinio presupoziciją sudarančiam posesyviniam santykiui išreikšti konstrukcija su *turėti* netinka. Šis ypatingas posesyvumo tipas, literatūroje žinomas kaip neatskiriamasis posesyvumas (*inalienable possession*), dažnai turi ypatingas, skirtingas nei kitų posesyvumo rūšių, raiškos formas (plg. Heine 1999: 172–182). Lietuvių kalboje jis turi raiškos ypatumų ne tik vardažodinio junginio lygmeniu¹², bet taip pat reikšmingas ir predikatinės posesyvinės konstrukcijos pasirinkimui.

Kaip alternatyva konstrukcijai su veiksmažodžiu *turėti* aptaria-

¹² Lietuvių kalboje neatskiriama nuosavybė daiktavardiniame junginyje dažnai nežymima, nes yra lengvai numanoma: plg. *jis atnešė savąj nuotraukų albumą*, bet *jis pakėlė akis* (ne: *savo akis nuo knygos*). Kai kurios kalbos čia turi vienodas konstrukcijas, plg. angl. *He brought his photograph album with him* ir *He lifted his eyes from his book*. Kaip matyti, vienoje kalbose šis posesyvumo tipas turi ryškių raiškos ypatumų, kitose jis mažai tesiskiria nuo kitų posesyvumo formų. Tas pats ir predikatinėse posesyvinėse konstrukcijose: aglų kalboje konstrukcija *She had green eyes* yra visiškai normali.

mu atveju galėtų būti ir gryna jungties konstrukcija su būdvardžiu predikatyvo pozicijoje:

(47) *Onos akys buvo žalios.*

Žinoma, ši konstrukcija taip pat yra įmanoma ir taisyklinga, bet ir ji nėra adekvati kalbamam posesyvinio sakinio tipui, nes ji šiek tiek skiriasi aktualiosios skaidos požiūriu. Mat šiuo atveju tema – tai, apie ką sakinyje kalbama – iš karto susiaurinama ir patikslinama: sakinio tema nėra *Ona*, o *Onos akys*. Toks sakinio tipas, turintis būdingą aktualiąją skaidą, iš karto įveda klausytoją (pasakymo adresatą) *in medias res*: užuot pirmiau pristačius aptariamą asmenį, iš karto sutelkiamas dėmesys į tam tikrą jo atributą – akis, charakterį ir pan. Aktualioji skaida, kai *possessum* iš karto įtraukiamas į temą, nėra būdinga tokiems sakiniams kaip (31), (32): jie vartojami būtent tam, kad patį asmenį būtų galima apibūdinti pagal tam tikrą būdingą bruožą. Tik asmenį reiškiantis vardažodis (turintis kilmininko formą) čia sudaro temą; remą sudaro tam tikro atributo (akių) savybė. Posesyvinis santykis šiuo atveju yra suponuojamas ne todėl, jog jis įeina į temą, o todėl, kad šio tipo posesyvumas apskritai yra suponuojamas. Pagal aktualiosios skaidos modelį čia tikrą konstrukcija su veiksmožodžiu *turėti* (46), bet ji netinka dėl kitų priežasčių – reiškia kitą posesyvumo tipą.

Svarbu pastebėti, kad taip apibūdintas aktualiosios skaidos modelis neatitinka nė vieno iš anksčiau pateiktų galimų (31), (32) sakinių konstituentų struktūros modelių. Dėl to dar sudėtingiau darosi atsakyti į klausimą, kuri iš šių galimų konstituentų struktūros analizių yra teisinga. Šį klausimą veikiausiai teks pripažinti neišsprendžiamu. Galima net teigti, kad šis sakinių tipas yra hibridinis. Dėl aktualiosios skaidos ypatumų būtume linę čia aptariamą konstrukciją atskirti ir nuo jungties konstrukcijos (47), ir nuo posesyvinės (priklausymą reiškiančios) konstrukcijos (37), bet trečio galimo konstituentų struktūros modelio nėra. Tad geriausias atsakymas į klausimą bus toks, kad (31), (32) sakiniai yra sintaksiškai dviprasmiški – galimos abi sintaksinės skaidos interpretacijos, o visą konstrukciją būtų galima apibūdinti kaip tarpinę tarp turėjimo ir priklausymo konstrukcijų. Nors analogija yra tik dalinė, tai primena anksčiau

aptartus atvejus, kai sakiniai negali būti aiškiai priskiriami nei egzistenciniams, nei lokatyvinians sakiniams.

Įdomu, kad sintaksiškai dviprasmiškos yra ir panašios reikšmės kitų kalbų konstrukcijos. Pvz., latvių kalbos konstrukcija *acis viņai zaļas*, rusų *glaza u nee zelenye* taip pat gali būti interpretuojamos dvejopai, nors čia šios interpretacijos yra iš dalies skirtingos nei lietuvių kalboje. Latvių konstrukcija gali būti suvokiama kaip predikatinė posesyvinė konstrukcija (latvių *viņai ir* atitinka lietuvių *ji turi*), bet naudininkas gali būti suvokiamas ir kaip posesoriaus išskėlimo rezultatas (apie šią sąvoką plg. 3.6), ir tokiu atveju turėtume jungties konstrukciją. Panašiai ir rusų kalboje, kur konstrukcija su prielinksniu *u* (*u menja* ir pan.) vartojama ir predikacinėje posesyvinėje konstrukcijoje (*u menja est' kniga* 'turiu knygą'), ir kaip viena iš galimų posesoriaus išskėlimo konstrukcijų (*cholod u menja spiral dychanie* 'šaltis man gniaužė kvapą'). Rusiškų ir latviškų konstrukcijų kontekste įdomi yra lietuviška tarmiška konstrukcija su naudininku vietoj kilmininko: *Bijūnėliui žali lapai* ir pan. (Šukys 1995: 162). Įmanoma (nors įrodyti tai būtų sunku), kad šioje konstrukcijoje naudininkas yra senesnis už kilmininką, ir tokiu atveju būtų galima ir lietuviškos konstrukcijos *Jos tamsūs plaukai* kilmę paaiškinti posesoriaus išskėlimu.

6.7. Baigiamosios pastabos

Egzistencinės, lokatyvinės ir posesyvinės struktūrų aprašas yra ypač sudėtingas ne tik semantikos, bet ir gramatinių funkcijų pasiskirstymo požiūriu. Aprašą komplikuoja veiksnio ir temos neatitikimai (egzistenciniuose sakiniuose), gramatinių funkcijų ir sintaksinio ryšio tipo neatitikimai (modifikatoriai argumento pozicijoje lokatyviniuose ir posesyviniuose priklausymo sakiniuose), neaiškios konstituentų struktūros atvejai. Sprendimai čia būna nelengvi, dažnai sutartiniai ir netobuli. Literatūroje pastebėtas, viena vertus, egzistencinių ir lokatyvinių, kita vertus, posesyvinių turėjimo ir priklausymo konstrukcijų paralelizmas yra neabejotinas, tačiau sintaksinis aprašas tik iš dalies gali jį atspindėti. Nors egzistencinių sakinių lokatyvai semantiškai ir yra esminis šių struktūrų kompo-

mentos, sintaksiškai jie gali būti laikomi aplinkybėmis (taigi modifikatoriais). Egzistencinių ir lokatyvinių, posesyvinių turėjimo ir priklausymo sakinių priešpriešos yra gana ryškios, tačiau abiem atvejais yra tarpinių struktūrų, kurių negalima aiškiai priskirti nei vienam, nei kitam tipui. Dėl to posesyvinėse struktūrose darosi neaiški ir gramatinių funkcijų pasiskirstymo interpretacija. Tai ne nuostabu, nes intransityvinio veiksnio kategorija yra funkciškai labai neapibrėžta. Intransityvinės struktūros yra semantiškai labai įvairios, tačiau dėl kalbos ekonomijos principo (apibendrinto linksnio žymėjimo) gramatinių funkcijų pasiskirstymas šią įvairovę menkai teatspindi. Transityvinės struktūros rodo palyginti daug didesnę reguliarumą ir tikslesnę semantinių, pragmatinių ir gramatinių funkcijų atitikimą.